

v Německu (na rozdíl od Británie),⁷ pokoušení inspirace odjinud převážilo. Dokonce i ve stabilních demokraciích jsou politické rozdíly, které systém implikuje, mnohými občany považovány spíše za nevýhodu než výhodu systému. Skutečná politická rétorika inseruje kandidáty a strany spíše jako reprezentanty národního než úzkého stranického zájmu. V době krize se staly nevýhody systému nesnesitelnými a zisky nejistými.

Za těchto okolností je snadné porozumět tomu, že parlamentní demokracie nástupnických států starých říší, stejně jako ve většině Středomoří a v Latinské Americe, byly slabou rostlinkou v kamenité půdě. Nejsilnější argument v její prospěch – při své nedokonalosti je nejlepší ze všech možných systémů – je sám o sobě polovičatý: mezi dvěma světovými válkami však mohl znit sorva realistiky a přesvědčivě. Dokonce i její zastánci mluvili s nesmělou důvěrou. Její ústup se zdál být nevyhnutelný, jak o tom i ve Spojených státech vážně, ačkoliv zbytečně chmurné komentáři mluvili slovy „Může se to stát i tady“ (LEWIS, 1935). Nikdo vážně nepředpokládal její poválečnou renesanci a ještě méně její návrat, jakkoliv krátký, jako dominantní formy vlády na zeměkouli na počátku 90. let. Těm, kteří se na období mezi válkami dívají na konci našeho století, pád liberálních politických systémů připadá jako krátká přestávka v jejich staletém boji za dobytí světa. Našeřtší s blížícím se milénium nejistoty, zahalující politickou demokracii, se už nezdaří být tak vzdálené. Svět může znovu vstoupit do období, kdy její výhody už nebudou tak zřejmé, jako tomu bylo mezi léty 1950–1990.

⁷ V Británii umožnilo odmítnutí jakékoliv podoby poměrného zastoupení („vítěz bere vše“) vznik systému dvou stran a marginalizovalo všechny ostatní – od první světové války druhdy dominantní liberální stranu, ačkoliv ta si stále udržovala v celostátním měřítku 10 % hlasů (to platilo i pro volby v roce 1992). V Německu poměrný systém, ačkoliv lehce favorizoval větší strany, neposkytl po roce 1920 žádné z pěti velkých a tučtu malých stran ani třetímu kresel (s výjimkou nacistů v roce 1932). Při absenci většiny ústava zajišťovala (dočasně) exekutivní práva nouzovými pravomocemi, tzn. suspendováním demokracie.

5. PROTI SPOLEČNĚMU NEPŘÍTELI

*Zítva čas mladých básníků, explodujících jako bomby,
procházek u jezera, zpry dokonalého pochopení,
zítva čas cyklistických závodů
za letních večerů na předměstích; dnes ale boj*

W. H. AUDEN, 1937

Drabá maminka,

Ze všech lidí, které znám, to Ty budeš cítit nejvíce, proto mé poslední nryšlenky patří Tobě. Nedávej za mou smrt vnu nikomu jménu, protože já sám jsem si vybral svůj osud.

Nevím, co Ti napsat, protože ačkoliv mám jasnou hlavu, nemohu najít ta pravá slova. Vstoupil jsem do Osobozenecké armády a umírám v době, kdy paprsek vítězství začíná zářit. [...] Za chvíli budu zastrělen s dvaceti třemi dalšími soudruhy.

Po válce musíš požadovat nárok na penzi. Přenechají Ti mé věci z vězení, nechám si jenom tatínkovo spodní tričko, protože nechci, abych se trásl žmouti... Ještě jednou sbohem. Odvahu!

Tvůj syn

Spartaco

Lettere, s. 306

(Spartaco Fontanot, kovodělník, 22 let, člen francouzské odbojové skupiny „Misaka Manoukijana“, 1944)

I

Výzkum veřejného mínění je dítětem Ameriky 30. let, kdy byly průzkumy odbytu, dílo firemních analytiků, rozšířeny Georgem Gallupem v roce 1936 i na politiku. Mezi prvními výsledky tohoto nového postupu je jeden, který by pobavil všechny americké prezidenty před F. D. Rooseveltem a bude bavit všechny čtenáře, kteří vyrostli po druhé světové válce. Na dotaz z ledna roku 1939, koho by si Američané přáli mít za vítěze v případné válce mezi Sovětským svazem a Německem, 83 % respondentů dávalo přednost sovětskému vítězství a 17 % německému (MILLER, 1989, s. 283–284). Ve století, kterému dominovala konfrontace antikapitalistického komunismu říjnové revoluce reprezentova-

ného SSSR a antikomunistickým kapitalismem, jehož vůdcem a hlavním reprezentantem byly USA, nic není podivnější než tato deklarace sympatií, nebo alespoň preferencí k domovu světové revoluce před silně antikomunistickou zemí, jejíž ekonomika byla zjevně kapitalistická. Tím spíše, že Stalinova tyranie byla v této době, jak se všichni shodují, na svém vrcholu.

Tato historická situace byla jistě výjimečná a trvala poměrně krátkou dobu. Trvala nanejvýš od roku 1933 (kdy USA oficiálně uznaly SSSR) do roku 1947 (kdy se dva ideologické tábory postavily jeden proti druhému ve „studené válce“), ale reálněji od roku 1935 do roku 1945. Jinými slovy, byla určena růstem a pádem hitlerovského Německa, proti kterému se USA se SSSR spojily, neboť v něm viděly větší nebezpečí než jeden v druhém.

Důvody, proč tomu tak bylo, překonávají hranice konvenčních mezinárodních vztahů nebo mocenské politiky, a proto je toto neobvyklé spojení států a hnutí, které bojovaly a posléze zvítězily v druhé světové válce, tak příznačné. Co postupně vytvořilo unii proti Německu, byla skutečnost, že to nebyl jeden z těch národních států, které nebyly spokojeny se svou pozicí, ale stát, jehož politika a ambice byly determinovány ideologií, zkrátka fašistická mocnost. Dokud byl tento fakt ponechán stranou nebo nebyl zhodnocen, běžné kalkulace *realpolitik* vycházely. Německo mohlo být konfrontováno nebo usmiřováno, vyvažováno nebo v případě potřeby s ním bylo možné bojovat v závislosti na zájmech státní politiky té které země a obecné situace. V letech 1933–1941 tímto způsobem s Německem skutečně všichni ostatní hlavní hráči mezinárodní politiky jednou či vícekrát jednali. Londýn a Paříž Berlín usmiřovaly (tzn. nabízely koncese na útraty někoho jiného), Moskva vyměnila opoziční postoj za vstřícnou neutralitu na oplátku za územní zisky, a dokonce Itálie a Japonsko, jejichž zájmy je s Německem spojovaly, zjistily v roce 1939, že tyto zájmy jim napovídají držet se mimo první etapy druhé světové války. Logika Hitlerovy války je ale nakonec všechny včetně USA vtáhla do světového konfliktu.

Jak ale 30. léta pokračovala, bylo stále jasnější, že se v sázce ocitlo více než jen relativní rovnováha sil mezi národními státy tvořícími mezinárodní (tzn. v první řadě evropský) systém. Politika Západu – od SSSR přes Evropu až po Ameriku – může být nejlépe pochopena ne jako spory mezi státy, ale jako mezinárodní ideologická občanská vál-

ka. Jak uvidíme, není to nejlepší způsob, jak porozumět politice Afriky, Asie a Dálného východu, kterou ovládal kolonialismus. A jak se ukázalo, rozhodující hranice v této občanské válce nevedly mezi kapitalismem jako takovým a komunistickou sociální revolucí, ale mezi ideologickými rodinami – na jedné straně stáli potomci osvícenství 18. století a velkých revolucí včetně té ruské, na straně druhé jejich odpůrci. Hranice tak nevedly mezi kapitalismem a komunismem, ale mezi tím, co by 19. století nazvalo „pokrokem“ a „reakcí“, až na to, že tyto termíny už nebyly zcela přílehavé.

Byla to mezinárodní válka, protože se vedla o rytéz sporné otázky ve většině západních zemí. Byla to občanská válka, protože linie mezi pro- a antifašistickými silami vedly uvnitř každé společnosti. Do té doby neexistovalo období, kde by vlastenectví ve smyslu automatické loajality k občanově národní vládě mělo menší význam. Když druhá světová válka skončila, nejméně deseti evropským vládám předsedali muži, kteří byli na jejím počátku (nebo jako ve Španělsku na počátku občanské války) rebely, politickými exulanty nebo přinejmenším osobami, které měly svou vládu za nemorální a nelegitimní. Muži a ženy, často z prostředí politických špiček svých zemí, zvolily loajalitu ke komunismu (tzn. k SSSR) oproti svému vlastnímu státu. „Cambridgestři špióni“ a pravděpodobně s větším praktickým účinkem japonští členové Sorgeho špionážní sítě byli pouze dvěma skupinami z mnoha.¹ Na druhé straně byl zaveden zvláštní termín „quisling“ (jméno norského ho nacisty), aby charakterizoval politické síly ve státech napadených Hitlerem, které si spíše z přesvědčení než z prospěchu vybraly stranu nepřitele své země.

Platilo to i o lidech, kteří měli k vlastenectví blíže než ke globální ideologii, protože i tradiční patriotismus byl nyní rozdělen. Silně imperialističtí a antikomunističtí konzervativci jako Winston Churchill a lidé s reakčním katolickým pozadím jako de Gaulle se rozhodli bojovat s Německem ne kvůli zvláštnímu nepřátelství vůči fašismu, ale kvůli „une certaine idée de la France“ nebo „jisté ideji Anglie“. Dokon-

¹ Tvrdí se, že Sorgeho informace, založené na nejspolehlivějších zdrojích, že Japonsko nezamýšlí na konci roku 1941 napadnout Sovětský svaz, umožnily Stalinovi přesunout životně důležité posily na rusko-německou frontu v době, kdy se Němci dostali na předmostí Moskvy (DEAKIN, STORRY, 1964, kapitola 13; ANDREW, GORDIEVSKY, 1991, s. 281–282).

ce i pro ně mohlo být jejich rozhodnutí součástí mezinárodní občanské války, protože jejich pojetí patriotismu nebylo nezbytně pojetím jejich vlády. Tím, že odešel do Londýna 18. června 1940 a vyhlásil, že pod ním bude „svobodná Francie“ pokračovat v boji proti Německu, se Charles de Gaulle dopustil činu vzpoury proti legitimní vládě Francie, která se ústavně rozhodla ukončit válku a byla ve svém rozhodnutí téměř jistě podporována většinou Francouzů té doby. Churchill by ve stejné situaci bezpochyby reagoval stejným způsobem. Kdyby Německo vyhrálo válku, byl by svou vládou souzen jako zrádce, stejně jako bylo po roce 1945 naloženo s Rusy, kteří bojovali s Němci proti SSSR. Právě tak Slováci a Chorvati, jejichž státy získaly (omezenou) státní nezávislost jako satelity Hitlerova Německa, pohlížely na vůdce svých států doby válečné jako na vlastenecké hrdiny nebo fašistické kolaboranty z ideologických stanovisek: členové každého národa bojovali na obou stranách.

To, co spojovalo všechny tyto národní občanské spory do jediné války (jak mezinárodní, tak občanské), byl nástup Hitlerova Německa, resp. v letech 1931–1941 směřování k expanzivní válce v těchto státech, jejichž ústřední oporou bylo právě Hitlerovo Německo. A Hitlerovo Německo bylo očividně bezohledně připraveno nelítostně zničit hodnoty a instituce „západní civilizace“ věku revoluce, stejně jako bylo schopné svůj barbarský projekt realizovat. Krok za krokem sledovaly potenciální oběti Japonska, Německa a Itálie, jak státy, které měly být pojmenovány „Osa“, pokračují ve své expanzi až k válce, která byla od roku 1931 nevyhnutelná. Jak se tehdy říkalo, „fašismus znamená válku“. V roce 1931 Japonsko obsadilo Mandžusko a zřídilo tam loutkový stát. V roce 1932 Japonsko obsadilo Čínu na sever od Velké zdi a vydělilo se v Šanghaji. V roce 1933 se Hitler dostal k moci v Německu s programem, který se ani nepamáhal skrývat. V roce 1934 krátka občanská válka v Rakousku odstranila demokracii a zavedla polofašistický režim, který se vyznačoval především odmítnutím integrace s Německem a (v této době s italskou podporou) porážkou nacistického puče, při němž byl zabit rakouský premiér. V roce 1935 Německo odstoupilo od mírových smluv a znovu vstoupilo na scénu jako velká vojenská a námořní mocnost, znovu získalo (plebiscitem) Sársko na západní hranici a pohrdavě vystoupilo ze Společnosti národů. V tomž roce Mussolini se stejným pohrdáním mezinárodním míněním napadl Etiopii, kterou Itálie dobyla a okupovala jako kolonii v letech 1935–

1936, a potom rovněž vystoupila ze Společnosti národů. V roce 1936 Německo znovu získalo Porýní a s otevřenou pomocí a intervencí ze strany Německa a Itálie rozpoutal vojenský puč ve Španělsku velký konflikt, španělskou občanskou válku, o které budeme více mluvit později. Obě fašistické mocnosti vstoupily do formálního spojení proti Osy Berlín–Řím, zatímco Německo a Japonsko uzavřely pakt proti Kominterně. V roce 1937, nikoliv překvapivě, Japonsko napadlo Čínu a zahájilo otevřenou válku, která skončila až v roce 1945. V roce 1938 Německo vycítilo, že přišel čas výboje. Rakousko bylo okupováno a anektováno v březnu bez ozbrojeného odporu a po různých hrozbách mnichovská dohoda rozbila Československo a jeho velkou část předala Hitlerovi, opět mírovou cestou. Zbytek byl okupován od března 1939, což dodalo odvahu Itálii, která po několik měsíců nevykázala imperiální ambice, aby obsadila Albánii. Téměř ve stejném okamžiku polská krize, která vznikla na základě německých územních požadavků, paralyzovala Evropu. Z této krize vznikla evropská válka let 1939–1941, která přerostla do druhé světové války.

Avšak ještě jedna věc sprádala vládna národní politiky do jediné mezinárodní fenoménu – naprostá a stále zjevnější slabost liberálně demokratických států (které byly rovněž vítězi první světové války), jejich neschopnost nebo neochota jednat, jednotlivě nebo společně odolat postupu nepřátel. Jak jsme viděli, byla to krize liberalismu, která posílila jak argumenty a sílu fašismu, tak autoritářské vlády. Mnichovská dohoda z roku 1938 dokonale ukázala tuto kombinaci sebevědomí a agrese na jedné straně, strachu a ústupků na straně druhé, což byl důvod pro to, aby se po celé generace slovo „Mnichov“ stalo v západním politickém jazyce synonymem pro zbabělý ústup. Stud za Mnichov, který byl téměř okamžitě pocíťován i těmi, kteří jej podepsali, nespocívá pouze v tom, že přenechal Hitlerovi laciný triumf, ale v citelném strachu z války, které zabránil, a ještě v citelnějším pocitu úlevy, že jí bylo zabráněno za každou cenu. „Band de cons“ (Banda idiotů), utrousil prý francouzský premiér Daladier pohrdavě, když odpsav život jednoho spojence Francie očekával, že bude při svém návratu do Paříže inzultován, a nesetkal se s ničím jiným než s frenetickým potěšením. Popularita SSSR a neochota kritizovat to, co se tam dělo, do značné míry vyplývaly z jeho setrvalé opozice vůči nacistickému Německu, tak odlišné od váhajícího Západu. Tím větší šok vzbudil pakt s Hitlerem v srpnu 1939.

II

Mobilizace veškerého potenciálu proti fašismu, tzn. proti německému táboru, byla proto trojnásobným voláním po unii všech politických sil, které měly společný zájem na odporu proti postupu Osy, po skutečné politické odporu a po vládách schopných takovou politiku provádět. Trvalo více než osm let, než bylo takové mobilizace dosaženo – deset, počítáme-li začátek závodu ke světové válce od roku 1931, protože odpověď na všechna tato tři volání byla nevyhnutelně váhavá, neurčitá nebo smíšená.

Volání po antifašistické jednotě mohlo v jistém smyslu dosáhnout okamžité odpovědi, protože fašismus veřejně zacházel s liberálními různými druhy, socialisty a komunisty, jakýmkoliv druhem přivrženců demokratického a sovětského režimu jako s nepřáteli, kteří měli být zničeni. Jak praví staré anglické přísloví, měli viset společně, když nechtěli viset každý zvlášť. Komunisté, dosud nejodstředivější síla na osvícené levici, která se koncentrovala na boj (jak je pro politické radikály charakteristické) ne proti samozřejmému nepříteli, ale proti nejbližšímu potenciálnímu soupeři, především sociálním demokratům, změnili během osmnácti měsíců od Hitlerova nástupu k moci kurs a přeměnili se v nejsystematičtější a (jako obvykle) nejefektivnější zastávce antifašistické jednoty, což odstranilo hlavní překážku jednoty na levici, ačkoliv to nemohlo odstranit hluboce zakořeněná vzájemná podezření.

Strategie navržená (po dohodě se Stalinem) Komunistickou internacionálou, která si zvolila svým generálním tajemníkem Jiřího Dimitrova, Bulhara, jehož statečný veřejný vzdor nacistickým autoritám v lipském procesu s aktéry požáru Reichstagu v roce 1933 povzbudil antifašisty na celém světě,² byla strategií soustředěných kru-

² Měsíc po Hitlerově nástupu k moci budova německého parlamentu v Berlíně záhadně shořela. Nacistická vláda okamžitě obvinila komunistickou stranu a využila příležitosti k tomu, aby ji potlačila. Komunisté obvinili nacisty, že zinscenovali požár za tímto účelem. Nevyrovnaný holandský samotář a svérázný revolucionář Van der Lubbe, stejně jako šéf komunistické parlamentní frakce a tři Bulhaři pracující v Berlíně pro Komunistickou internacionálu byli zatčeni a souzeni. Van der Lubbe byl v požáru bezesporu angažován, čtyři zatčení komunisté bezpochyby nikoliv, ani KPD. Současný historický výzkum nepodporuje ani tezi o nacistické provokaci.

hů. Spojené síly dělnictva („jednotná fronta“) měly vytvořit základ širší volební a politické aliance s demokracií a liberály („lidová fronta“). Kromě toho, jak pokračoval postup Německa, komunisté navrhli další rozšíření do „národních front“ všech, kteří bez ohledu na ideologii a politické vyznání pohlíželi na fašismus (nebo mocnosti Osy) jako na hlavní nebezpečí. Toto rozšíření antifašistické aliance za politický střed k pravici – francouzští komunisté „natáhli ruku ke katolíkům“ nebo britští byli připraveni se obejmout s notorickým rudobojcem Winstonem Churchillem – se na tradiční levici většinou setkalo s odporem, dokud si to logika války nakonec nevyvnutila. Avšak spojencův centra a levice mělo politický smysl a „lidová fronta“ byla založena ve Francii (která tento nástroj použila jako první) a ve Španělsku, kde zatlačila nazpět místní útoky pravice a vyhrála dramatické volby ve Španělsku (únor 1936) a ve Francii (květen 1936).

Tato vítězství zdůraznila ztráty minulého nesouladu, protože spojený střed a levice získaly podstatné parlamentní většiny, ale ačkoliv poukázaly na výrazný posun mínění uvnitř levice ke komunistické straně (zejména ve Francii), nenaznačovaly vážné rozšíření politické podpory antifašismu. Triumf francouzské lidové fronty, který dal vzniknout vůbec první francouzské vládě vedené socialistickým intelektuálem Léonem Blumem (1872–1950), byl dosažen nárůstem spojených radikálně-socialisticko-komunistických hlasů oproti roku 1932 o jedno procento v celkovém součtu. Volební triumf španělské lidové fronty přinesl o něco větší posun, proti nové vládě však stála téměř polovina voličů (a pravice se stala o něco silnější než předtím). Přesto však tato vítězství dodávala naději, ba dokonce euforii místním dělnickým hnutím, na rozdíl od britské Labour Party, oslabené hospodářskou a politickou krizí z roku 1931 a redukované na bezvýznamných padesát křesel, která o čtyři roky později nezískala zpátky ani svou podporu z předkrizových let a nedosáhla o mnoho víc než poloviny svých křesel z roku 1929. Mezi léty 1931–1935 počet hlasů pro konzervativce klesl pouze z 61 % na 54 %. Tzv. „národní“ vláda Velké Británie, již předsedal od roku 1937 Neville Chamberlain, který se stal synonymem „appeasementu“, se opírala o podporu solidní majority. Snadno lze předpokládat, že pokud by válka v roce 1939 nepropukla a v roce 1940 se konaly volby, konzervativci by opět pohodlně vyhráli. Kromě Skandinávie, kde sociální demokraté opanovali scénu, nic ne-nasvědčovalo tomu, že by v západní Evropě 30. let mělo dojít k vý-

znamnému volebnímu posunu směrem doleva. Naopak, ve východní a jihovýchodní Evropě, kde se volby ještě konaly, došlo k několika desítkám masivním posunům napravo. Tady vidíme náramný rozdíl mezi starým a novým světem. Nic takového jako dramatický posun od republikánů k demokratům v roce 1932 (podpora jejich prezidentského kandidáta vzrostla během čtyř let z 15–16 milionů na téměř 28 milionů hlasů) se v Evropě neprojevovalo, i když je třeba říci, že F. D. Roosevelt svého vrcholu ve volbách dosáhl právě v roce 1932, ačkoliv v roce 1936 (ku překvapení všech, kromě voličů) ztratil jen málo.

Antifasismus proto organizoval tradiční protivníky pravice, ale ne rozšířil jejich počet. Snadněji mobilizoval minority než majority. Mezi těmito menšinami byli jeho volání otevření zvláště intelektuálové a ti, co se zabývali uměním (kromě mezinárodního proudu literatury inspirované nacionalistickou a antidemokratickou pravíci), protože arogantní a agresivní nepřátelství národního socialismu k hodnotám civilizace, jak byla do té doby chápána, bylo v oblastech, které je zajímaly, okamžitě zcela zřejmé. Nacistický rasismus vedl k masovému exodu židovských a levicových vědců, kteří se rozptýlili po celém zbývajícím tolerantním světě. Nacistické nepřátelství k intelektuální svobodě téměř okamžitě zbavilo německé univerzity snad jedné třetiny učitelů. Útoky proti „modernistické“ kultuře, veřejné pálení „židovských“ a jiných nežádoucích knih začalo, jakmile se Hitler dostal k moci. Zatímco však prostí občané mohli nesouhlasit s brutálními barbarismy systému – koncentračními tábory a redukcí německého židovstva (což zahrnovalo všechny, včetně těch, kteří měli alespoň jednoho židovského prarodiče) na segregované podlidi bez práv – překvapivě velký počet v nich viděl přinejhorším dočasná poblouznění. Koneckonců koncentrační tábory byly ještě předešlým zastrašovacím prostředkem pro potenciální komunistickou opozici a žaláře pro exponenty rozvratu, k čemuž mnoho konvenčních konzervativců chovalo jisté sympatie, a když válka vypukla, nebylo v nich více než 8 000 osob. (Jejich nárůst do *univers concentrées* teroru, mučení a smrti pro statisíce, dokonce miliony, se uskutečnil až během války.) Až do války nacistická politika, jakkoliv barbarská v jednání s Židy, stále ještě vypadala, že její představa o „konečném řešení židovské otázky“ se pohybuje spíše v mezích masového vyhnání než masové likvidace. Německo nepolitickému pozorovateli připadalo jako stabilní, ekonomicky prosperující země s populární vládou, ačkoliv s některými odpuzujícími rysy. Ti, kteří četli

jejich knihy, včetně Führerova *Mein Kampf*, mohli lépe rozpoznat v krvežíznivé rétorice rasistických agitátorů a lokalizovaném mučení a vraždách v Dachau a Buchenwaldu hrozbu celému světu, směřující k vědomému odstranění civilizace. Západní intelektuálové, ačkoliv v této době pouhá frakce studentů (tehdy převážně skupina synů a budoucích příslušníků respektované střední třídy), byli proto první sociální vrstvou, která se ve 30. letech masově postavila proti fašismu. Byla to ještě tenká vrstva, ačkoliv neobyčejně vlivná, přinejmenším proto, že zahrnovala novináře, kteří v nefašistických západních zemích sehnali rozhodující roli při varování i těch konzervativnějších čtenářů a politiků před pravou povahou národního socialismu.

Praktická politika vzdoru fašistickému táboru byla opět jednoduchá a logická na papíře. Měla sjednotit všechny země proti agresorům (Společnost národů pro to poskytovala potenciální rámec), něčinit jim žádné ústupky a zastrašit je nebo je porazit, bude-li to nutné, skutečnou společnou akcí. Ministr zahraničí SSSR Maxim Litvinov (1876–1951) se stal mluvčím této „kolektivní bezpečnosti“, snáze zformulovatelné než proveditelné. Hlavní překážkou bylo, že, tehdy jako nyní, i státy, které sdílely strach a podezření z agresorů, měly i jiné zájmy, které je rozdělovaly, nebo mohly být užity, aby je rozdělily.

Jak dalece platily ty nejmarkantnější rozdíly – mezi Sovětským svazem, rozhodnutým svrhnout buržoazní režimy a jejich říše na celém světě, a ostatními státy, které nyní viděly SSSR jako inspirátora a organizátora rozvratu, není jasné. Zatímco vlády – všechny důležité uznaly po roce 1933 SSSR – byly vždy připraveny se s ním dohodnout, když to bylo v souladu s jejich zájmy, někteří jejich členové a kanceláře nepřestaly v bolševismu doma i v zahraničí vidět v duchu studené války po roce 1945 úhlavního nepřitele. Britské tajné služby v tomto ohledu bezpochyby hrály prim, neboť rudou hrozbu přestaly považovat za svůj hlavní cíl až v polovině 30. let (ANDREW, 1985, s. 530). Samozřejmě mnozí z dobrých konzervativců cítili, zvláště v Británii, že nejlepší nebo možná zničila oba nepřitele a ani naprostá porážka bolševismu oslabeným Německem by nebyla k zahoezení. Neochota západních vlád zahájit efektivní jednání s rudým státem, dokonce i v letech 1938–1939, kdy nebyla nutnost antihitlerovské koalice popírána už nikým, zůstává příliš zřejmou. Byl to opravdu Stalinův strach z toho, aby nemusel osamoceně čelit Hitlerovi, který ho přivedl (ač fakticky od roku

1934 vstoupil do aliance se Západem právě proti Hitlerovi), do pakru Molotov-Ribbentrop ze srpna 1939. Doufal, že se mu tím podaří SSSR udržet mimo válku, zatímco Německo a západní velmoci oslabí jeden druhého, ku prospěchu jeho státu, který tajnými klauzulemi získal velkou část západních území, jež Rusko ztratilo po revoluci. Tato kalkulace se ukázala být chybnou, neboť stejně jako marné pokusy vytvořit společnou frontu proti Hitlerovi demonstrovala rozdíly mezi státy, které umožnily mimořádný a skutečně nezadržovaný nástup nacistického Německa mezi léty 1933–1939.

Geografie, historie a ekonomika navíc dávala vládám různé pohledy na svět. Evropský kontinent jako takový měl pro Japonsko a USA malý nebo vůbec žádný význam, neboť jejich politika byla tichomořská a americká. A neměl velký význam ani pro Británii, stále ještě orientovanou na světovou říši a globální námořní strategii, ačkoliv příliš slabou udržet jedno i druhé. Země východně Evropy byly mačkány mezi Německem a Ruskem a to samozřejmě určovalo jejich politiku, zvláště když (jak se ukázalo) západní mocnosti nebyly schopné je chránit. Některé získaly po roce 1917 bývalá ruská území, a i když byly nepřátelské vůči Německu, odporovaly jakékoliv protiněmecké alianci, která by přivedla zpátky ruské vojáky do jejich země. Jak měla druhá světová válka ukázat, jediná účinná antifašistická aliance byla ta, která zahrnovala SSSR. Pokud jde o ekonomiku, země jako Británie, která věděla, že vedla první světovou válku nad své finanční možnosti, se obávaly vřadit na zbrojení. Stručně řečeno, byl velký rozdíl mezi rozem známým mocností Osy jako hlavního nebezpečí a skutečnými kroky podniknutými v návaznosti na toto poznání.

Liberálně demokratické systémy (které z definice neexistovaly na fašistické nebo autoritářské straně) tento rozpor ještě zvěšovaly. Zabráňovaly politickému rozhodnutí nebo ho zpomalovaly, zejména v USA, a nesporně znemožňovaly nebo někdy znemožňovaly provádět nepopulární politiku. Některé vlády to bezpochyby využívaly k ospravedlnění své vlastní apatie, ale příklad USA ukazuje, že ani silný a populární prezident jako F. D. Roosevelt nebyl schopen provadět svou antifašistickou politiku navzdory mínění voličů. Nebyť Pearl Harboru a Hitlerova vyhlášení války, USA by téměř jistě zůstaly stát stranou druhé světové války. Není jasné, za jakých okolností by do ní mohly vstoupit.

To, co oslabovalo schopnost rozhodnutí klíčových evropských de-

mokracií, Francie a Velké Británie, nebyl politický mechanismus demokracie, ale vzpomínka na první světovou válku. Bylo to zranění, jehož bolest byla pocítována jak vládami, tak voliči, protože vív této války byl bezprecedentní a univerzální. Jak pro Francii, tak pro Velkou Británii byly lidské, nikoliv materiální ztráty daleko větší než za druhé světové války. Další takové válce bylo nutné se vyhnout za každou cenu. Byl to skutečně základní axiom politiky.

Neochota jít do války nesmí být zaměňována s neochotou bojovat, ačkoli v potenciální bojová morálka Francouzů, kteří vytrpěli daleko více než kterákoliv jiná válčící země, byla bezpochyby traumatem let 1914–1918 oslabena. Nikdo nešel do druhé světové války za zpěvu, ani Němci ne. Na druhé straně nekvalifikovaný (nenáboženský) pacifismus se nikdy nestal masovým hnutím a rokem 1940 úplně vymizel, ačkoli v Británii 30. let docela populární. Navzdory velké toleranci ve druhé světové válce pro „odpírače z důvodu svědomí“, počet těch, kteří odmítali bojovat, byl malý (CALVOCORESSI, 1987, s. 63).

Na nekomunistické levici, po roce 1918 dokonce ještě odhodlanější k nenávisti vůči válce a militarismu než (teoreticky) před rokem 1914, myšlenka míru za každou cenu zůstala menšinovou, dokonce i ve Francii, kde byla nejsilnější. V Británii byl George Lansbury, pacifista, který se náhodou volebního holocaustu v roce 1931 octl v čele Labour Party, z jejího vedení účinně a brutálně odstraněn v roce 1935. Na rozdíl od socialisty vedené vlády lidové fronty ve Francii v letech 1936–1938 britští labouristé mohli být kritizováni ne za nedostatek pevnosti vůči fašistickým agresorům, ale za odmítnutí podporovat nezbytná politická opatření, která by učinila rezistenci efektivní, tzn. zbrojení a odvedy do armády. Ze stejných důvodů mohli být kritizováni rovněž i komunisté, kteří pacifismem pokoušení nikdy nebyli.

Levice byla skutečně bezradná. Na jedné straně síla antifašismu mobilizovala ty, kteří se obávali války (jak té minulé, tak neznámých hrůz té nadcházející). Že fašismus znamenal válku, bylo přesvědčivým důvodem pro boj s ním. Na druhé straně odpor vůči fašismu, který nehrozil užitím síly, nemohl mít úspěch. Navíc naděje na kolaps nacistického Německa nebo dokonce Mussoliniho Itálie kolektivním, ale mírovým vzdorem spočívala na iluzích o Hitlerovi a o předpokládaných silách odporu v Německu. V každém případě jsme my, žijící v této době, věděli, že válka bude, i když jsme navrhovali nepřesvědčivé scénáře pro to, jak se jí vyhnout. Očekávali jsme – historik se také

smí odvolávat na svou paměť – že budeme bojovat v příští válce a že pravděpodobně zemřeme. A jako antifašisté jsme nepochybovali, že až k tomu dojde, nebudeme mít jinou volbu než bojovat.

Politické dilema levice nelze použít k vysvětlení neúspěchů vlády, i kdyby jen proto, že efektivní příprava na válku nespočívala v rezolucích odhlasovaných (nebo neodhlasovaných) na stranických kongresech, nebo dokonce v periodicitě několika let na strachu z voleb. Vlády, a zvláště britská a francouzská, byly nesmazatelně poznamenány velkou válkou. Francie z ní vyšla k smrti vyčerpaná a potenciálně ještě menší a slabší mocnost než poražené Německo. Francie proti obnově Německu neznamenal nic bez spojení s Francií, Polsko a nástupnické země, které měly zájem na spojenectví s Francií, Polsko a nástupnické státy habsburské říše, byly evidentně pro tento účel příliš slabé. Francouzi investovali své peníze do opevnění („Maginotova linie“, pojmenovaná po brzy zapomenutém ministru), která, jak doufali, měla odstrašit útočící Němce vyhlídkou ztrát jako u Verdunu. Kromě toho mohli hledět k Británii a po roce 1933 také k SSSR.

Stejně tak britské vlády si byly vědomé své základní slabosti. Finančně nemohly další válku unést, strategicky již nedisponovaly námořnictvem schopným operovat na třech světových oceánech a ve Středozemním moři. Problémem, který je ve stejné chvíli skutečně trápil, nebylo to, co se děje v Evropě, ale jak udržet pohromadě svými zřejmě nedostatečnými silami světovou říši, geograficky větší než kdykoliv předtím, ale také viditelně stojící na pokraji rozkladu.

Oba státy si tak byly vědomé toho, že jsou příliš slabé, aby hájily status quo, který v roce 1919 svěvolně vytvořily. Ani jeden neměl z nacházející války co získat a oba toho měli spoustu ztratit. Zřejmě a logická politika byla jednat s obnoveným Německem o ustanovení trvalějšího evropského rámce, což bezpochyby znamenalo učinit ústupky narůstající německé moci. Naneštěstí obnovené Německo bylo Německo Adolfa Hitlera.

Tzv. politika *appeasementu* měla od roku 1939 tak špatnou pověst, že musíme připomenout, jak pružná připadala tolika západním politikům, kteří nebyli tak vnitřním přesvědčením protiněmečtí nebo vášnivě a ze zásady antifašističtí, zvláště v Británii, kde jim změny na kontinentální mapě, zejména ve „vzdálených zemích, o kterých toho málo víme“ (Chamberlain o Československu v roce 1938), příliš nezvyšovaly krevní tlak. Francouzi byli pochopitelně daleko nervóznější z jakéko-

liv iniciativy ve prospěch Německa, která se musela dříve nebo později obrátit proti nim samotným, avšak Francie byla slabá. Druhá světová válka, jak se dalo s jistotou předpovědět, by zruinovala britskou ekonomiku a rozbila většinu britské říše, což se také stalo. Ačkoliv to byla cena, kterou socialisté, komunisté, koloniální osvobozenec hnutí a prezident F. D. Roosevelt byli ihned ochotni zaplatit za porážku fašismu, nezapomínejme, že to byla z pohledu racionálních britských imperialistů cena příliš vysoká.

Kompromis a jednání s Hitlerovým Německem nebyly možné, protože politické cíle národního socialismu byly iracionální a neomezené. Rozpínavost a agrese byly součástí jeho systému, a pokud nebyla německá dominace přijata a priori, tzn. volbou nevzdorovat nacistickému postupu, válka byla nevyhnutelná, spíše dříve než později. Odtud ústřední role ideologie ve formování politiky 30. let – pokud určovala cíle Němců, vylučovala *realpolitik* pro druhou stranu. Ti, kteří uznávali, že s Hitlerem nelze uzavřít kompromis, což bylo realistické zhodnocení situace, činili tak ze zcela nepragmatických důvodů. Fašismus byl pro ně netolerovatelný z principu, nebo (jako v případě Winstona Churchilla) byli řízeni stejně apriorní ideou toho, za co stojí jejich země a říše a co nemohli obětovat. Paradox Winstona Churchilla spočíval v tom, že tento velký romantik, jehož politický úsudek byl v každé záležitosti od roku 1914 špatný, včetně vojenské strategie, na kterou byl hrdý, byl v otázce Německa realistický.

Naopak političtí realisté *appeasementu* byli zcela nerealističtí ve svém hodnocení situace, dokonce i tehdy, kdy se nemožnost dohody s Německem v letech 1938–1939 stala zřejmou každému rozumnému pozorovateli. To byl důvod černé tragikomedie března až září 1939, která skončila válkou, kterou nikdo nechtěl, dokonce ani Německo, a která nechala Británii a Francii bez představy o tom, co mají jako válčící strany dělat, dokud je *Blitzkrieg* roku 1940 neodhodil stranou. Tvářit v tvář důkazu, který sami přijali, se usmířovači v Británii a Francii nemohli odhodlat k tomu, aby vážně vyjednávali o alianci se Sovětským svazem, bez kterého válka nemohla být ani oddálena, ani vyhrána, a bez kterého byly garance proti německému útoku, najednou a nedbale rozhazované Nevillem Chamberlainem po východní Evropě, aniž by je, jakkoli neuvěřitelně to zní, konzultoval nebo o nich alespoň adekvátně informoval Sovětský svaz, cárem papíru. Londýn a Paříž nechtěly bojovat, ale nanejvýš zastrašovat demonstrací síly. To nepřípa-

dalo v dané chvíli věrohodné ani Hitlerovi, ani Stalinovi, jehož vyjednávání marně žádali návrhy společných strategických operací na Balantu. Ještě když německé armády pochodovaly do Polska, vláda Neville Chamberlaina byla stále připravena jednat s Hitlerem, s čímž Hitler také počítal (WATT, 1989, s. 215).

Hitler se přepočítal a západní státy vyhlásily válku ne proto, že by jejich státníci chtěli, ale protože sama Hitlerova politika po Mnichově vzala usmířovačům půdu pod nohama. Byl to on, kdo mobilizoval dosud nezaujaté masy proti fašismu. Německá okupace Československa v březnu 1939 v podstatě přiměla britské veřejné mínění k odporu, čímž donutilo k činu nerozhodnou vládu. Ta na oplátku tlačila na francouzskou vládu, jež neměla jinou volbu než sledovat svého jediného skutečného spojence. Boj proti Hitlerovu Německu Brity poprvé spíše sjednotil než rozdělil, což ale zatím nemělo žádný efekt. Když Němci rychle a nelítostně zničili Polsko a rozdělili si ho se Stalinem, který se stáhl do osudné neutrality, „válka v rádiu“ na západě nahradila nepřesvědčivý mír.

Žádný druh *realpolitik* nemůže vysvětlit politiku usmířovačů po Mnichově. Když už válka byla dostatečně pravděpodobná – a kdo o tom v roce 1939 pochyboval? – jediná věc, kterou bylo třeba udělat, bylo připravit se na ni, což neudělal nikdo. Protože Británie, dokonce ani Chamberlainova Británie, nebyla připravena přijmout Hitlerem ovládanou Evropu, než k tomu skutečně došlo, ačkoliv i po porážce Francie existovala vážná podpora mírovému jednání, tzn. přijetí porážky. Dokonce i ve Francii, kde pesimismus hraničící s defetismem byl mezi politiky a vojáky daleko běžnější, se vláda nezamýšlela vzdát a ani tak neučinila, dokud se v červnu 1940 nezhroutila armáda. Jejich politika byla polovičatá, protože se ani neodvážili sledovat logiku morální politiky, ani a priori přesvědčení těch, pro které nemohlo být nic důležitějšího než boj s fašismem (jako s fašismem nebo Hitlerovým Německem), nebo přesvědčení antikomunistů, pro které „Hitlerova porážka znamenala konec autoritářských systémů, které tvořily základní překážku komunistické revoluce“ (MAUNIER, 1976, s. 24).

Není jednoduché říci, co určovalo činy státníků, protože byli vedeni nejen intelektem, ale také předsudky, představami, nadějemi a obavami, které tíse formovaly jejich vize. Byly to vzpomínky na první světovou válku a pochýbnosti politiků, kteří viděli své liberálně demokratické politické systémy a ekonomiky v tom, co mohlo klidně být jejich

labutí písní; stav duše, který byl typičtější pro Evropu než pro Británii. Existovala zřejmá nejistota, zda za takových podmínek mohly nepředvídatelné výsledky politiky odporu ospravedlnit její vysoké náklady, protože koneckonců jak pro britské, tak pro francouzské politiky to nejlepší, čeho mohlo být dosaženo, bylo uchránit nepříliš uspokojivý a pravděpodobně neudržitelný status quo. A za tím vším stála otázka, zda by fašismus, když status quo byl tak jako tak odsouzen k zániku, nebyl přece jen lepší alternativou než sociální revoluce a bolševismus. Dokud se nabízel pouze italský fašismus, váhalo by jen málo konzervativních nebo umírněných politiků, dokonce i Winston Churchill byl proitalský. Problém byl v tom, že nyní nečelili Mussolinimu, ale Hitlerovi. Není bez významu, že hlavní naději tolika vlád a diplomatů ve 30. letech bylo stabilizovat Evropu dohodou s Itálií, nebo alespoň Mussoliniho odvést od aliance s jeho žákem. Nepovedlo se to, ačkoliv sám Mussolini byl dostatečně realistický, aby si uchoval jistou volnost jednání až do června 1940, kdy se chybně, ale nikoliv neracionálně rozhodl pod vlivem německých vítězství vyhlásit válku.

III

Spory 30. let, ať už vybojované uvnitř států, nebo mezi nimi, byly transnacionální. Nikde to nebylo jasněji patrné než ve španělské občanské válce let 1936–1939, která se stala nejčistším výrazem této globální konfrontace.

Při pohledu nazpět může překvapit, že tento konflikt v jednom okamžiku mobilizoval sympatie jak pravice, tak levice v Evropě a obou Amerikách, zejména v kruzích západních intelektuálů. Španělsko bylo periferií Evropy a jeho historie šla vždy mimo hlavní běh dějin zbytku kontinentu, od kterého bylo odděleno zdi Pyrenejí. Od Napoleona stálo mimo všechny evropské války a mělo zůstat i mimo druhou světovou válku. Od počátku 19. století byly jeho záležitosti mimo okruh zájmů evropských vlád, ačkoliv USA proti němu vyprovokovaly krátkou válku v roce 1898, aby je připravily o zbytek jeho druhdy světové říše ze 16. století – Kubu, Portoriko a Filipíny.³ Ve skutečnosti

³ Španělsko si udrželo přítomnost v Maroku, o něž se přelo s místními válečnickými berberskými kmeny, které rovněž zasobovaly španělskou armádu znamenitými bojovými jednotkami, a v několika všemi zapomenutých územích v Africe.

a oproti víře autorovy generace, španělská občanská válka nebyla první fází druhé světové války a vítězství generála Franka, který, jak jsme viděli, nemůže být dokonce popsán ani jako fašista, nemělo významné globální důsledky. Francovo vítězství pouze udrželo Španělsko (a Portugalsko) v izolaci od dějin zbytku světa po následujících třicet let.

Nebyla to žádná náhoda, že se domácí politika této vždy anomální a do sebe uzavřené země stala symbolem celosvětového boje ve 30. letech. Vyvolala základní politická témata své doby – na jedné straně demokracie a sociální revoluce; Španělsko bylo jedinou zemí v Evropě, kde byla připravena explozovat. Na druhé straně tam existoval mimořádně nekompromisní tábor kontrarevoluce či reakce, inspirované katolickou církví, která odmítala vše, co se ve světě přihodilo od dob Martina Luthera. Zvláštní však byla skutečnost, že ani strany moskevského komunismu, ani ty, které byly inspirované fašismem, tam neměly před občanskou válkou větší význam, protože Španělsko šlo svou vlastní, excentrickou cestou anarchistické ultralevice a karlistické ultrapravice.⁴

Liberalové dobré vůle, antiklerikálové a zednáři v duchu románských zemí 19. století, kteří převzali moc od Bourbonů v roce 1931 mírovou cestou, nemohli zadržet sociální kvas španělské chudiny jak ve městech, tak na venkově, ani jej neventilovali účinnou sociální (tj. především agrární) reformou. V roce 1933 byli odstaveni konzervativní vládnoucí, jejíž politika represí proti agitaci a místním povstáním, jako např. povstání asturských horníků v roce 1934, pouze pomohla budovat potenciální revoluční tlak. V této fázi španělská levice objevila lidovou frontu Kominterny, která jí byla vnucována ze sousední Francie. Mýšlenka, že všechny strany by měly vytvořit jedinou voličskou frontu proti pravici, pro ni měla specifický smysl, protože příliš nevěděla, co si má počít. Dokonce i anarchisté v této své poslední baště masové podpory na světě byli ochotni požádat své příznivce, aby se uchýlili k buržoaznímu hlasování ve volbách, ačkoliv žádný anarchista se skutečně nepošpinil tím, že by se voleb, které dosud odmítal jako nehodné skutečných revolucionářů, zastával. V únoru 1936 lidová fronta získala

⁴ Karlismus bylo striktně monarchistické a ultratraditionalistické hnutí s velkou rolnickou podporou, zejména v Navaře. Karlisté bojovali ve 30. a 70. letech 19. století v občanských válkách ve prospěch jedné větve královské rodiny.

kala malou, ale v žádném případě ne rozhodující většinu hlasů a díky své koordinaci výraznou většinu křesel ve španělském parlamentu. Toto vítězství nedalo vzniknout efektivní vládě levice, nýbrž spíše puklině, kterou se nahromaděná láva sociální nespokojenosti rozlila ven. To bylo v následujících měsících stále zřejmější.

V tomto stadiu, když už ortodoxní praviceová politika zklamala, se Španělsko obrátilo k politické formě, již bylo průkopníkem a která se stala pro iberský svět charakteristickou – k vojenskému převratu. Právě tak jako španělská levice vzhlížela přes národní hranice k lidové frontě, španělská pravice byla přitahována fašistickými mocnostmi. Ne však prostřednictvím chabého domácího fašistického hnutí (Falanga), nýbrž mnohem více církví a monarchisty, s nimiž nebylo kompromisu, nehrály roli. Itálie a Německo chtěly vytežit z pravcového vítězství morální a možná i politický prospěch. Španělští generálové, kteří po volbách začali převrat vážně plánovat, potřebovali finanční podporu a praktickou pomoc, o které jednali s Itálií.

Chvilé demokratického vítězství a politické mobilizace mas však nejsou ideální pro vojenské převraty, jejichž úspěch spočívá na tiché dohodě, že civilisté, nemluvě o neangažovaných částech ozbrojených sil, přijmou signál, a že pučisté, jejichž signál nebyl přijat, tiše uznají svou porážku. Klasický vojenský převrat je hrou, která se nejlépe hraje ve chvílích, kdy jsou masy v krizi nebo kdy vlády ztratily legitimitu. Takoveto podmínky ve Španělsku neexistovaly. Generálský převrat ze 17. července 1936 měl úspěch v několika městech, v jiných se setkal s vášnivým odporem lidu a loajálních sil; nedokázal získat dvě největší města Španělska včetně hlavního města Madridu. V některých částech Španělska urychlil sociální revoluci, které chtěl zabránit. V celém Španělsku začala dlouhodobá občanská válka mezi legitimní, náležitě zvolenou vládou republiky, nyní rozšířenou tak, že zahrnovala socialisty, komunisty, a dokonce některé anarchisty, ale obůžně spolupracující se silami masového povstání, které porazily puč, a povstávající generály, kteří se prezentovali jako nacionalističtí křížáci bojující proti komunismu. Nejmladší a politicky nejinteligentnější z nich, Francisco Franco y Bahamonde (1892–1975), se stal vůdcem nového režimu, který se během války vyvinul v autoritativní režim s jedinou stranou – pravicovým konglomerátem sahajícím od fašistů ke starým monarchistům a karlistickým ultras, nemožně pojmenovaným „Španělská

traditionalistická falanga“. Obě strany však v občanské válce potřebovaly podporu a obě se obrátily na své potenciální příznivce.

Reakce antifašistického mínění na povstání generálů byla okamžitá a spontánní, na rozdíl od reakcí nefašistických vlád, které byly výrazně opatrnější, dokonce i když jako SSSR a socialisty vedená vláda lidové fronty, která se právě dostala k moci ve Francii, byly silně pro republiku. (Naopak Itálie a Německo ihned poslaly své straně zbraně a vojáky.) Francie chtěla pomoci a (oficiálně „na zapřenou“) do jisté míry republiku podporovala, dokud nebyla mezinárodními rozpory a britskou vládou, nepřátelskou vůči tomu, co viděla jako postup sociální revoluce a bolševismu na Iberském poloostrově, dotlačena k oficiální politice nevměšování. Střední třídy a konzervativní mínění na západě obecně sdílely postoj britské vlády, ačkoliv se (kromě katolické církve a příznivců fašismu) s generály nijak vášnivě neidentifikovaly. Rusko, ačkoliv stálo pevně na straně republiky, se připojilo k Brity navrhované dohodě o nevměšování, od jejíhož cíle zabránit německé a italské pomoci generálům nikdo neočekával, že se uskuteční, či ani nechtěl, aby ho bylo dosaženo, a který se konsekventně „změnil z dvojznačnosti v pokrytectví“ (THOMAS, 1977, s. 395). Od září roku 1936 Rusko aktivně, ačkoliv ne zcela oficiálně, posílalo materiál a lidi na podporu republiky. Nevměšování znamenalo pouze to, že Británie a Francie odmítly dělat cokoliv s masivní intervencí Osy ve Španělsku. Nechaly tím republiku na holičkách, potvrzující tak pohrdání jak antifašistů, tak fašistů vůči neinterventům. To rovněž nesmírně pozvedlo prestiž SSSR, jediné země, která legitimní vládě Španělska pomohla, a komunistů uvnitř i vně této země nejen proto, že tuto pomoc mezinárodně organizovali, ale také proto, že se brzy stali páteří republikánského vojenského úsilí.

Ještě předtím, než Sověti mobilizovali své zdroje, všichni od liberálů až po nejzazší levice okamžitě pochopili španělský boj jako svůj vlastní. Jak napsal nejlepší britský básník desetiletí W. H. Auden:

Na vypráblém náměstí, tom kousku vytrženém z borůvky

Afrika se tak hrubě přiskvařila k bystré Evropě;

na té plošině zbrázděné řeckými

naše myšlenky mají svá těla; hrozivě podoby naší horečky

jsou přesné a živoucí.

A navíc – tam a pouze tam byl nekonečný a demoralizující ústup levice zadržén muži a ženami, kteří bojovali proti postupu pravice se zbraní v ruce. Ještě předtím, než Komunistická internacionála začal organizovat mezinárodní brigády (jejichž první kontingent dorazil na místo svého určení v polovině října), ještě předtím, než se na frontě objevily první oddíly organizovaných dobrovolníků (italského liberálně socialistického hnutí *Giustizia e Libertà*), už za republiku bojovalo jisté množství zahraničních dobrovolníků. Nakonec šlo bojovat, a mnoho z nich zemřít, 50 000 mladých cizinců z více než padesáti národů⁵ do země, o které mnozí z nich nevěděli víc, než jak vypadá ve školním atlasu. Je příznačné, že na Frankově straně nebojovalo více než 1 000 zahraničních dobrovolníků (THOMAS, 1977, s. 980). Kvůli čtenářům, kteří vyrostli v morálním milieu pozdního 20. století, musíme dodat, že to nebyli ani žoldníci, ani, až na výjimky, dobrodruzi. Šli bojovat, protože měli důvod.

Na to, co Španělsko znamenalo pro liberály a pro levicově orientované lidi, kteří žili ve 30. letech, je nyní těžké si vzpomenout, ačkoliv pro mnohé z nás, co jsme přežili, nyní všichni biblického věku, to zůstává jedinou politickou událostí, která i při pohledu zpátky vypadá tak čistá a apelující, jako byla v roce 1936. Nyní se zdá, že náleží především historické minulosti, dokonce i ve Španělsku. V té době to ale těm, kteří bojovali proti fašismu, připadalo jako ústřední fronta jejich boje, protože byla jedinou, na které akce nikdy neustaly po dobu dvou a půl roku, jedinou, kde se mohli osobně angažovat, když ne v uniformě, tak shromažďováním peněz, pomocí uprchlíků a nekonečnými kampaněmi, tlačícími na naše bázi své vlády. A postupný, ale zjevně nezvratný postup nacionalistické strany, předpokladatelná porážka a smrt republiky činily potřebu vytvoření unie proti světovému fašismu jen ještě zoufale naléhavější.

Španělská republika, navzdory všem našim sympatiím a (nedosta- tečné) pomoci, kterou obdržela, bojovala od počátku ústupový boj proti porážce. V retrospektivě je zřejmé, že to způsobila její vlastní sla-

⁵ Zahrnouvaly asi 10 000 Francouzů, 5 000 Němců a Rakušanů, 5 000 Poláků a Ukrajinců, 3 359 Italů, 2 800 Američanů, 2 000 Britů, 1 500 Jugoslávčů, 1 500 Čechů, 1 000 Maďarů, 1 000 Skandinávčů a množství dalších. 2 až 3 000 Rusů lze jen těžko považovat za dobrovolníky. Okolo 7 000 interbrigadistů byli údajně Židé (THOMAS, 1977, s. 982–984, PUACKER, 1991, s. 15).

bost. Vedle občanských válek 20. století, ať už vítězných, nebo ztracených, republikánská válka let 1936–1939 se vším svým heroismem příliš neobstojí. Částečně proto, že neužila ve větší míře mocné zbraně guerillové války proti nadřazenějším konvenčním silám – zvláštní opomenutí v zemi, která dala této podobě nepravdivě války jméno. Na rozdíl od nacionalistů, kteří se těšili jednotnému vojenskému a politickému vedení, republika zůstala politicky rozdělena a, navzdory komunistickému příspěvku, jednotné vojenské a strategické velení nezískala, resp. získala ho až ve chvíli, kdy už bylo příliš pozdě. Nejlepší, čeho mohla dosáhnout, bylo čas od času vrhnout zpátky potencionálně osudné ofenzivy druhé strany, a tak prodlužovat válku, která mohla být ve skutečnosti ukončena už v listopadu 1936 dobytím Madridu.

V té době španělská občanská válka nevypadala jako dobré znamení porážky fašismu. Mezinárodně to byla miniaturní verze evropské války vedené mezi fašistickými a komunistickými státy, přičemž ti druzí byli výrazně opatrnější a nerozhodnější než ti první. Západní demokracie si nebyly jisté ničím, kromě svého nevmešování. Vnitřně to byla válka, kde se mobilizace pravice ukázala být daleko účinnější než mobilizace levice. Skončila torální porážkou, několika statisíci mrtvých a několika statisíci uprchlíků v zemích, které byly ochotny je přijmout, včetně většiny přeživších intelektuálních a uměleckých talentů Španělska, které až na malé výjimky podporovaly republiku. Komunistická internacionála zmobilizovala všechny své význačné talenty pro španělskou republiku. Budoucí maršál Tito, osvoboditel a vůdce komunistické Jugoslávie, organizoval v Paříži příliv rekrutů mezinárodních brigád. Palmiro Togliatti, vůdce italské komunistické strany, de facto vedl španělskou komunistickou stranu a byl mezi posledními, kteří unikli ze země v roce 1939. Ani to však nemělo úspěch, což bylo zřejmé i Sovětskému svazu, který poslal do služby ve Španělsku několik ze svých nejnapaditelnějších vojenských mozků (např. budoucí maršály Koņeva, Malinovského, Voronova, Rokossovského a budoucího velitele sovětského námořnictva, admirála Kuzněcova).

IV

A přece španělská občanská válka předjímala a připravila podobu sil, které měly během několika let po Frankově vítězství zničit fašismus. Předjímala politiku druhé světové války, tuto unikátní alianci národ-

ních front, sahajících od patriotických konzervativců až po sociální revolucionáře, za účelem porážky národního nepřítel, a zároveň sociální regeneraci. Protože druhá světová válka byla pro ty, co stáli na vítězné straně, nejen bojem za vojenské vítězství, ale dokonce i v Británii a USA za lepší společnost. Nikdo nesnil o poválečném návratu k roku 1939, 1928 nebo 1918, jako snili státníci po první světové válce o návratu ke světu z roku 1913. Britská vláda se pod vedením Winstona Churchilla uprostřed zoufalé války rozhodla pro sociální stát a plnou zaměstnanost. Nebylo náhodou, že zpráva lorda Beveridge, která to vše doporučovala, vznikla v nejčernějším roce britské zoufalé války – 1942. Poválečné plány USA se pouze souhrou okolností zabývaly tím, jak se vyvarovat dalšího Hitlera. Skutečné intelektuální úsilí poválečných plánovačů bylo věnováno tomu, jak se poučit z velké krize a z 30. let tak, aby se nevrátily. Pokud jde o odbojová hnutí v zemích poražených a okupovaných mocnostmi Osy, tam byla neoddělitelnost osvobození a sociální revoluce nebo alespoň velké transformace samozřejmě. Navíc v celé dříve okupované Evropě, na východě i na západě, se po vítězství objevily vlády stejného druhu – národní unie založené na všech silách, které bojovaly proti fašismu bez rozdílu ideologií. Poprvé a naposled v dějinách seděli ve většině evropských vlád vedle sebe komunističtí, liberální, sociálnědemokratičtí a konzervativní ministři, což pochopitelně nemohlo trvat dlouho.

Ačkoliv je spojovala společná hrozba, tato udivující jednota protitkladů, Roosevelt a Stalin, Churchill a britští socialisté, de Gaulle a francouzští komunisté, by nebyla možná bez jistého oslabení nepřátelství a vzájemného podezření mezi protagonisty a protivníky Říjnové revoluce. Španělská občanská válka učinila dočasný smír mnohem jednodušším. Dokonce kontrarevoluční vlády nemohly zapomenout, že španělská vláda vedená liberálním prezidentem a premiérem měla veškerou ústavní a konstituční legitimitu, když volala o pomoc proti svým povstavším generálům. I ti demokratičtí státníci, kteří ji zradili ze strachu o vlastní kůži, měli výčitky svědomí. Jak španělská vláda, tak ještě více komunisté, kteří na ni měli stále větší vliv, tvrdili, že sociální revoluce není jejich cílem, a skutečně dělali, co mohli, aby ji dostali pod kontrolu a zastavili ji, ku zděšení revolučních entuziastů. Oba tvrdili, že nejde o revoluci, ale o demokracii.

Zajímavým bodem je ten fakt, že neslo o pouhý oportunismus, nebo jak se puristé na radikální levici domnívali, zradu revoluce. Re-

flektovalo to rozvázný posun od povstalecké ke gradualistické, od konfrontační k negociační, ba dokonce k parlamentní cestě vykonávaní moci. Ve světle reakce španělského lidu na převrat, která byla v zásadě revoluční,⁶ komunisté viděli, jak ve své podstatě obranná taktika, nucená zoufalou situací jejich hnutí po Hitlerově nástupu k moci, otevřela perspektivy pokroku, tzn. „demokracie nového typu“, vyrůstající z požadavků jak válečné politiky, tak ekonomiky. Statkáři a kapitalisté, kteří podporovali rebely, měli ztratit své majetky – ne jako statkáři a kapitalisté, ale jako zrádci. Vláda měla plánovat a převzít ekonomiku, ne z ideologických důvodů, ale z logiky válečné ekonomiky. V důsledku toho by v případě vítězství „tato demokracie nového typu nemohla nebýt nepřitelem konzervativního ducha. [...] To zaručuje další ekonomický a politický pokrok španělského lidu“ (THOMAS, 1977, s. 176).

Pamflet Kominterny z října 1936 tak přesně popsal podobu politiky v antifašistické válce let 1936–1945. Měla to být válka vedená v Evropě všeobjímající „lidovou“ nebo „národní frontou“ vlád nebo odbojových koalic, zajišťovaná ekonomikami řízenými státem, Na okupovaných územích skončila masivním rozmachem veřejného sektoru v důsledku vyvlastnění kapitalistů ne jako takových, ale jako Němců nebo kolaborantů s Němci. V několika zemích střední a východní Evropy cesta vedla přímo od antifašismu k „nové demokracii“ ovládané a posléze spolknuté komunisty, ale až do propuknutí studené války cílem těchto poválečných režimů nebyla okamžitá konverze k socialistickému systému nebo zrušení politického pluralismu a sociálního vlastnictví.⁷ V západních zemích nebyly čisté sociální a ekonomické důsledky války a osvobození příliš odlišné, ačkoliv politická konjunktura ano. Byly zavedeny sociální a ekonomické reformy, ne jako po první světové válce v důsledku masového lidového tlaku a strachu z revoluce, ale proto, že se k nim vlády rozhodly z principu – vlády částečně starého reformistického typu, jako byli demokraté v USA,

⁶ Slovy Kominterny španělská revoluce byla „integrální součástí antifašistického boje, který spočívá na nejširším sociálním základě. Je to lidová revoluce. Je to národní revoluce. Je to antifašistická revoluce.“ (HOBBSAWM, 1986, s. 175).

⁷ Ještě na zakládající konferenci Komunistického informačního byra (Kominterny) v době počínající studené války bulharský delegát Vlko Cervenkov popísal budoucnost své země takovými slovy (REALE, 1954, s. 66–67, 73–74).

Labour Party v Británii, částečně strany reformy a národní obnovy příměno pocházející z různých antifašistických odbojových hnutí. Zkrátka, logika antifašistického hnutí vedla k levici.

V

V roce 1936 a ještě více v roce 1939 byly tyto důsledky španělské války vzdálené či dokonce nereálné. Téměř po desetiletí zjevného neúspěchu linie antifašistické jednoty Kominterny ji Stalin alespoň prozatím vymazal ze své agendy a nejenže se dohodl s Hitlerem (ačkoliv oba věděli, že to nemůže trvat dlouho), ale nad to nařídil mezinárodnímu hnutí, aby opustilo antifašistickou strategii – nesmyslné rozhodnutí, možná nejlépe vysvětlitelné jeho přísloušnou averzí i k tomu nejmenšímu riziku.⁸ V roce 1941 se ale logika linie Kominterny naplnila. Protože s tím, jak Německo napadlo SSSR a přinutilo USA vsoupsit do války proti němu, zkrátka, jak se boj proti fašismu stal globálním konfliktem, se válka stala politickou stejně jako vojenskou událostí. Z mezinárodního hlediska to byla aliance mezi kapitalismem USA a komunismem Sovětského svazu. V každé zemi Evropy, ale ne v té době ve světě závislém na západním imperialismu, usilovala tato aliance o sjednocení všech, kteří byli připraveni vzdorovat Německu a Itálii, tzn. o zformování odbojové koalice napříč politickým spektrem. Protože všechny evropské válčící státy byly, s výjimkou Velké Británie, okupovány mocnostmi Osy, byla tato válka odbojářů bojem civilistů nebo ozbrojených sil složených z bývalých civilistů, které nebyly jako takové uznávané německou a italskou armádou: stala se divokým bojem partyzánů, který vnucoval politickou volbu všem.

Historie evropského odbojového hnutí je ve velké míře mytologická, protože (do jisté míry kromě Německa samotného) legitimita poválečných režimů a vlád spočívala především na jejich odbojové minulosti. Francie je extrémním případem, protože její vlády po osvobození postrádaly jakoukoliv reálnou kontinuitu s francouzskou vládou z roku 1940, která uzavřela mír s Německem a spolupracovala s ním, a protože je organizovaný odboj (nemluvě o ozbrojeném boji) a jeho nevelká

⁸ Možná se obával, že nadšená účast komunistů na francouzské nebo britské antifašistické válce by mohla být Hitlerem pokládána za tajné porušení dohody, a tudíž využita jako ospravedlnění případného útoku.

lidová podpora byly slabé, v každém případě až do roku 1944. Poválečná Francie byla znovu vybudována generálem de Gaullem na základě mytu, že věčná Francie nikdy nepřijala porážku. Jak sám řekl: „Odboj byl bluf, který nám vyšel.“ (GILLOIS, 1973, s. 164) Byl v tom politický záměr, že jedním bojovníci v druhé světové válce, připomínání na dnešních francouzských válečných památnících, jsou bojovníci odboje a ti, kteří se připojili k de Gaullovým silám. Francie však v žádném případě není jediným státem vybudovaným na legendě odboje.

Dvě věci je třeba říci o evropských odbojových hnutích. Za prvé, jejich vojenský význam (snad s výjimkou Ruska) byl zanedbatelný, dokud Itálie nevystoupila z války v roce 1943, a nikde nebyl rozhodující, snad kromě části Balkánu. Je třeba zopakovat, že jejich hlavní význam byl politický a morální. Italský veřejný život byl tak transformován po více než dvaceti letech fašismu, který se dokonce i mezi intelektuály těšil výrazné podpoře, neobyčejně rozsáhlou mobilizací odboje v letech 1943–1945, včetně ozbrojeného partyzánského hnutí ve střední a severní Itálii, jehož počet bojovníků dosáhl 100 000 a ztráty 45 000 mrtvých (BOCCA, 1966, s. 297–302, 385–389, 569–570; PAVONE, 1991, s. 413). Zatímco Italové tak mohli vzpomínku na Mussoliniho éru s dobrým svědomím hodit za hlavu, Němci, kteří pevně stáli za svou vládu až do konce, nemohli mezi sebou a nacistickou érou let 1933–1945 udělat čaru. Odpůrci režimu, menšina komunistických bojovníků, pruští vojenski konzervativci a rozprášení náboženská a liberální disenteři byli mrtví nebo vycházeli z koncentračních táborů. Naopak podpora nacismu nebo kolaborace s okupantem fakticky odstranily tyto lidi z veřejného života po roce 1945 na celou jednu generaci, ačkoliv studená válka proti komunismu našla pro takové lidi spoustu uplatnění v podsvětí a polosvětě západních vojenských a zpravodajských operací.⁹

⁹ Tajná antikomunistická ozbrojená skupina známá, potom co byla odhalena na její existenci jedním italským politikem v roce 1990, jako *Gladio* (meč) byla založena v roce 1949, aby pokračovala ve vnitřním odboji v různých evropských zemích po sovětské okupaci, kdyby k ní došlo. Její členové byli vyzbrojeni a placeni USA, cvičeni CIA a britskými tajnými a speciálními službami a její existence byla zatajena před vládami, na jejichž území operovala, kromě zasvěcených jednotlivců. V Itálii a snad i jinde se původně skládala z těch nejzvrztelejších fašistů, kteří byli zanechání na míse poraženou Osou jako jádro odporu a později získali novou hodnotu jako fanatičtí antikomunisté. V 70. letech, kdy se invaze

Spolu s tím musíme poznamenat, že se politika ze zřejmých důvodů, ačkoliv s jednou významnou výjimkou – Polskem, přikláněla k levici. V každé zemi fašistická a radikální pravice a konzervativci, místní boháč a další, jejichž hlavní obavou byla sociální revoluce, měli tendenci sympatizovat s Němci, nebo jim alespoň nevzdorovat. Tak tomu bylo v případě množství regionálních nebo menších nacionalistických hnutí, která stála tradičně na ideologické pravici a některá z nich doufala, že budou těžit ze své kolaborace, zejména pokud jde o vlámský, slovenský a chorvatský nacionalismus. Nemělo by se zapomenout, že stejně tak činily hluboce přesvědčené antikomunistické elementy v katolické církvi a její armády konvenčně zbožných věřících, ačkoliv politika církve byla příliš komplexní, než aby mohla být všude označena jako „kolaborantská“. Vyplyvá z toho, že ti příslušníci pravice, kteří se rozhodli k odporu, nevyhnutelně vystupovali ze svého politického pozadí. Winston Churchill a generál de Gaulle nebyli typickými členy svých ideologických rodin, ačkoliv je nutno říci, že pro více pravavicové tradicionalisty tělem i duší s militaristickými instinkty bylo vlastněnctví, které by nebránilo vlast, nemyslitelné.

To vysvětluje, pokud je vůbec ještě nějaké vysvětlení nutné, mimořádný význam komunistů v odbojových hnutích a následně jejich překvapivý politický nástup během války. Evropská komunistická hnutí dosáhla z tohoto důvodu vrcholu svého vlivu v letech 1945–1947, kromě Německa, kde se komunisté nevzpamatovali z brutálního zničení v roce 1933 a heroického, nicméně sebevražedného odporu následujících dvanácti let. Dokonce i v zemích na hony vzdálených sociální revoluci jako Belgie, Dánsko a Nizozemí získaly komunistické strany 10–12 % hlasů – mnohonásobek toho, čeho dosahovaly předtím, formující tak třetí až čtvrtou nejsilnější frakci v parlamentech svých zemí. Ve Francii vyšli komunisté z voleb roku 1945 jako nejsilnější strana, poprvé tedy silnější než jejich hlavní rivalové – socialisté. Volební výsledek komunistů v Itálii byl ještě překvapivější. Malá, pronásledovaná a notoricky neúspěšná banda ilegálů před válkou – Kominternu jim v roce 1938 dokonce hrozila rozpuštěním – povstala z dvoulehého odboje jako masová strana o 800 000 členů, kterýžto počet měl brzy do-

Rudé armády nezdála pravděpodobnou už ani operátorům amerických tajných služeb, gladiátoři nalezli nové pole působnosti jako pravavicoví teroristé, někdy se vydávající za teroristy levicové.

sáhnout (1946) téměř 2 000 000. Pokud jde o země, kde byla válka pro-
ti Ose vedena především ozbrojeným vnitřním bojem – Jugoslávie, Al-
bánie a Řecko, byly partyzánské síly ovládnuty komunisty do té míry, že
britská vláda pod Churchillovým vedením, který pro komunismus
postrádal i ty nejmenší sympatie, přesunula svou podporu a pomoc
z rojalisty Mihajloviče na komunistu Tita, který se ukázal být Něm-
cům nesrovnatelně nebezpečnějším.

Komunisté převzali odboj ne proto, že struktura Leninovy „stra-
ny-předvoje“ byla navržena tak, aby produkovala disciplinované a od-
hodlané kádry, jejichž cílem byla účinná akce, ale protože extrémní si-
tuace jako ilegality, represe a válka byly přesně tím, pro co byla tato
tělesa „profesionálních revolucionářů“ vytvořena. Skutečně „pouze
oni sami předvídali možnost válečného odboje“ (FOOT, 1976, s. 84).
V tom se lišili od masových socialistických stran, které v nepřítom-
nosti legality – volby, veřejná shromáždění atd., jež definovaly a cha-
rakterizovaly jejich aktivitu – téměř nedokázaly pracovat. Tváří v tvář
fašistickému převratu nebo německé okupaci měly sociálnědemokra-
tické strany tendenci k hybernaci, ze které povstaly v nejlepším přípa-
dě, jako v Německu a Rakousku, na samém konci temné éry s většinou
své bývalé podpory a připravené znovu vstoupit do politiky. Nebyly
sice v odboji tak docela nezastoupené, ale ze strukturálních důvodů
byly zastoupené méně. V extrémním případě Dánska sociálnědemo-
kratická vláda, která byla u moci, když Německo okupovalo zemi, zů-
stala v úřadě během války, ačkoliv pravděpodobně postrádala sympa-
tie pro nacisty.

Dva další rysy pomohly komunistům k dominantnímu postavení
v odboji: jejich internacionalismus a vášnivě, quasimilenaristické pře-
svědčení, se kterým obětovali své životy. Ten první jim umožnil mobi-
lizovat muže a ženy v otevřenější antifašistické výzvě více než jakékoli
jiné podobné vlastenecké apely, např. ve Francii uprchlíci ze španělské
občanské války obstarávali většinu ozbrojeného partyzánského odbo-
je na jihozápadě země – asi 12 000 bojovníků před dnem D (PONS
PRADES, 1975, s. 66) a další uprchlíci a dělníci imigranti sedmnácti
národů, kteří pod akronymem MOI (Main d'Ouvre Immigrée) prová-
dělí některé nejnebezpečnější úkoly strany, jako Manukjanova skupina
(Arménie a polští Židé), která napadala německé důstojníky v Paříži.¹⁰
Druhý rys generoval kombinaci odvahy, sebeobětování a nelitostnos-
ti, která dělala dojem i na nepřátele a kterou podává tak živě skvělá

knihy Jugoslávce Milovana Djilase *Válečné paměti* (DJILAS, 1977). Ko-
munisté byli podle názoru jednoho umírněného historika „mezi nej-
statečnějšími ze statečných“ (FOOT, 1976, s. 86), a ačkoliv jim jejich
disciplinovaná organizace poskytovala nejlepší šance na přežití ve vě-
zeních a koncentračních táborech, jejich ztráty byly těžké. Podezření
vůči francouzské komunistické straně, jejíž vedení nebylo oblíbené ani
mezi samotnými komunisty, nemůže zcela popřít její nárok na to, že
byla „stranou postřílených, jejíž přinejmenším 15 000 členů bylo po-
praveno nepřitelem“ (TOUCHARD, 1977, s. 258). Není překvapující,
že měli mocný vliv na statečné muže a ženy, zvláště mladé, a možná
zejména v těch zemích, kde byla masová podpora aktivního odboje
sporná, jako ve Francii nebo Československu. Měli rovněž velký vliv na
intelektuály, skupinu nejlépe připravenou shromáždit se pod vlagkou
antifašismu, kteří tvořili jádro nestranických (ale geneticky levicových)
odbojových organizací. Mílostný románek francouzských intelektuá-
lů s marxismem, ovládnutí italské kultury lidmi spojenými s komunis-
tickou stranou – oboje trvalo jednu generaci a bylo výsledkem odboje.
Ať už se intelektuálové sami začlenili do odboje, jako prominentní
poválečný nakladatel, který s hrdostí prohlášoval, že všichni zaměst-
nanci jeho firmy byli partyzáni se zbraní v ruce, nebo začali sympati-
zovat s komunisty, protože oni sami nebo jejich rodiny nebyli skuteč-
nými odbojáři (mohli být dokonce na druhé straně), ti všichni cítili
přitažlivou sílu strany.

Kromě svých balkánských guerillových pevností se komunisté ne-
pokusili založit revoluční režimy. Je pravda, že nikde na západ od Ter-
stu nebyli v situaci, aby tak mohli učinit, i když chtěli převzít moc, ale
rovněž platí, že SSSR, k němuž byly strany naprosto loajální, se roz-
hodně stavěl proti takovým pokusům. Komunistické revoluce skuteč-
ně provedené (Albánie, Jugoslávie, Čína) byly provedené proti Stalino-
vě vltli. Sovětský pohled byl takový, že jak mezinárodně, tak uvnitř
každé země měla poválečná politika pokračovat v rámci všeobjímající
antifašistické aliance, tzn. těšil se na dlouhodobé soužití nebo spíše
symbiózu kapitalistického a komunistického systému a na další poli-

¹⁰ Jeden z autorových přátel, který se nakonec stal zástupcem velitele MOI
pod Čechem Arturem Londonem, byl rakouský Žid polského původu, jehož
odbojovým úkolem bylo organizovat protinacistickou propagandu mezi němec-
kými vojáky ve Francii.

tické a ekonomické změny, které se měly se vši pravděpodobností objevit v důsledku posunů uvnitř „demokracií nového typu“, které měly povstat z válečných koalicí. Optimistický scénář se brzy ztratil v temnotě studené války tak dokonale, že si málokdo pamatuje, že Stalin nutil jugoslávské komunisty, aby udržovali monarchii, a že britští komunisté byli v roce 1945 proti rozpadu Churchillovy válečné koalice, tj. proti volební kampani, která měla vynést k moci labouristickou vládu. Zůstává však zřejmým, že Stalin to všechno mnil vážně a pokusil se to dokázat rozpuštěním Kominterny roku 1943 a Komunistické strany USA v roce 1944.

Stalinovo rozhodnutí vyjádřené slovy jednoho amerického komunistického vůdce, že „my nebudeme vznášet otázku socialismu v takové formě, aby oslabila nebo ohrozila jednotu“ (BROWDER, 1944; STAROBIN, 1972, s. 57), jasně ukázalo jeho úmysly. V praktické rovině to znamenalo, jak poznali disidentští revolucionáři, věčné sbohem světové revoluci. Socialismus bude omezen na SSSR a území připsaná mu diplomatickými jednáními jako zóna jeho vlivu, tzn. v zásadě to území, které bylo okupováno Rudou armádou na konci války. Dokonce i v této sféře vlivu to však zůstalo spíše nedefinovaným výhledem do budoucnosti než okamžitým programem pro nové „lidové demokracie“. Historie, která se sotva stará o politické úmysly, šla jinou cestou – kromě jednoho aspektu. Rozdělení světa nebo jeho velké části na dvě zóny vlivu, dohodnuté v letech 1944–1945, zůstalo stabilní. Ani jedna strana nepřekročila linii, která je oddělovala po více než přechodnou dobu třiceti let. Obě se vzdaly otevřené konfrontace, zaručující tak, že se studená válka nestala horkou.

VI

Stalinův krátký sen o poválečném americko-sovětském partnerství neposílil světovou alianci liberálního kapitalismu a komunismu proti fašismu. Spíše demonstroval jeho sílu a šířku. Byla to samozřejmě aliance proti vojenské hrozbě, která by nikdy nespátřila světlo světa nebyť agrese nacistického Německa, která vyvrcholila napadením SSSR a vyhlášením války USA. Nicméně sama povaha války potvrdila pohled roku 1936 na implikace španělské občanské války – jednotu vojenské a civilní mobilizace a sociální změny. Na spojenecké straně to byla více než na fašistické válka reformatůř, částečně proto, že ani ty nejsebe-

vědomější kapitalistické mocnosti nemohly doufat, že zvítězí v dlouhé válce bez opuštění zásady „obchod jako obvykle“, částečně i proto, že sám fakt druhé světové války zdramatizoval neuspěchy meziválečných let, z nichž neschopnost sjednotit se proti agresorovi byla pouze jedním z menších symptomů.

Skutečnost, že vítězství a sociální naděje šla ruku v ruce, je patrná i z toho, co víme o vývoji veřejného mínění ve válčících nebo osvobozených zemích, ve kterých existovala svoboda její vyjádřit, kromě USA, kde léta od roku 1936 byla svědky jistého úbytku hlasů pro demokracii a výrazného oživení republikánů. To byla ale země, již ovládaly vlastní zájmy a která byla daleko vzdálenější než kterákoli jiná. Tam, kde se konaly skutečné volby, ukázaly ostrý obrat doleva. Nejdramatičtějším příkladem byla Británie, kde volby roku 1945 porazily všeobecně milovaného a obdivovaného válečného vůdce Winstona Churchilla a vynesly k moci Labour Party s padesátiprocentním nárůstem počtu hlasů, která v následujících pěti letech předsedala období bezprecedentních reforem. Obě velké strany byly stejným dílem angažovány ve válečném úsilí. Voličstvo si ale vybralo tu, která slibovala jak vítězství, tak sociální transformaci. Tento fenomén byl ve válečné západní Evropě obecný, ačkoliv ani jeho rozsah, ani jeho radikalismus by neměl být přeceňován, jak k tomu někdy měla sklon jeho veřejná image dočasným vyloučením dřívější fašistické nebo kolaborantské pravice.

Situace v částech Evropy, které byly osvobozeny guerillovou revolucí nebo Rudou armádou, se nesnadno posuzují i proto, že masová genocida, masové stěhování obyvatelstva a masové vyhánění nebo nucená emigrace učinily srovnání s předválečnými zeměmi nesoucími stejná jména nemožným. Na tomto území se většina obyvatel zemí okupovaných Osou cítila být jejími oběťmi, s výjimkou jednak politicky rozdělených Slováků a Chorvatů, kteří pod německou ochranou získali nominálně samostatné státy, jednak většiny obyvatel států, které byly spojenci Němců (Maďarsko a Rumunsko), a samozřejmě rozsáhlé německé diaspory. To neznamenalo, že sympatizovali s odbojovými hnutími, která byla organizována komunisty, snad kromě Židů, kteří byli perzekvováni všemi osrnatými. Ještě méně pak sympatizovali s Ruskem (kromě tradičně rusofilních balkánských Slovanů). Poláci byli většinou jak protiněmečtí, tak protirusí, nemluvě o tom, že byli antisemitsí. Malé baltské národy, okupované v roce 1940 Sovětským svazem, byly jak protiruské, tak antisemitské a proněmecké, dokud měly

v letech 1941–1945 volbu. Ani komunisté, ani odboj nebyl k nalezení v Rumunsku a téměř vůbec neexistoval v Maďarsku. Na druhé straně jak komunismus, tak proruské sympatie byly silné v Bulharsku, ačkoliv odboj zde neměl příliš velký význam. V Československu se komunistická strana, vždy s masovou základnou, stala ve svobodných volbách zdaleka nejsilnější. Sovětská okupace učmila takovému rozdílu brzy pouze akademickými. Guerillová vítězství nelze ztotožňovat s plebiscity, ale není pochyb o tom, že většina Jugoslávců triumf Titových partyzánů přivítala, kromě německé menšiny a příznivců chorvatského ustašovského režimu, vůči nimž Srbové podnikli divokou odvetu za předcházející masakry, a tradicionalistického jádra Srbska, kde Titovo hnutí a protiněmecké válečné akce nikdy nevzkvátaly.¹¹ Řecko zůstalo příslušně rozdělené, navzdory Stalinovu odmítnutí pomoci řeckým komunistům a prorudým silám, oproti Britům, kteří jejich protivníky podporovali. Pouze experti na příbuzenské vztahy by se mohli opovážit něco říci o politických postojích Albánců poté, co komunismus zvítězil. Ve všech těchto zemích však měla začít éra masivní sociální transformace.

Je dosti zvláštní, že SSSR zůstal jedinou válčící zemí (spolu s USA), ve které válka nezpůsobila žádnou významnou sociální a institucionální změnu. Začal a skončil válku pod Stalinovým vedením. Nelze však přehlédnout, že válka uvalila na stabilitu systému enormní nároky, zvláště na tvrdě potlačovaném venkově. Někdy zatrzelé víry německých národních socialistů, že Slované jsou rasa podlidských hélóťů, mohli němečtí útočníci získat trvalou podporu mezi mnoha sovětskými národy. Naopak skutečným základem sovětského vítězství byl patriotismus většinové národnosti SSSR, Velkorusů, jádra rudé armády, na něž se sovětský režim obrátil ve chvílích krize. Druhá světová válka se v SSSR právem stala známou pod názvem „Velká vlastenecká válka“.

¹¹ Srbové v Chorvatsku a Bosně, stejně jako Černohorci (kteří zajišťovali 17 % důstojnického sboru partyzánské armády) byli však silně pro Tita, stejně jako významné části Chorvatů, Titova vlastního národa, a Slovinců. Většina bojů se odehrávala v Bosně.

VII

V tomto bodě musí historik udělat velký skok, aby se vyhnul tomu, že padne do pastí čistě okcidentální analýzy. Protože velmi málo z toho, co bylo dosud napsáno v této kapitole, platí pro větší zbytek světa. Není to zcela bez významu vzhledem ke konfliktu mezi Japonskem a kontinentální východní Asií, protože Japonsko, jemuž dominovala ultranacionalistická pravice, bylo spojencem nacistického Německa a hlavní silou odporu v Číně byli komunisté. Do jisté míry to platí pro Latinskou Ameriku, velkého importéra módních evropských ideologií, jako byly fašismus nebo komunismus, a zejména pro Mexiko, které obnovilo ve 30. letech svou velkou revoluci pod prezidentem Lázaro Cardenasem (1934–1940) a vášnivě stranilo španělské republice v občanské válce. Po její porážce zůstalo Mexiko jediným státem, který ji stále uznával jako legitimní vládu Španělska. Avšak pro většinu Asie, Afriky a islámského světa fašismus, ať už jako ideologie, nebo jako politika agresivního státu, nebyl a nikdy se nestal hlavním, natož jediným nepřitelem. Tím byl „imperialismus“ nebo „kolonialismus“ a imperialistickými mocnostmi byly především Británie, Francie, Nizozemí, Belgie a USA. Navíc všechny imperiální mocnosti, s výjimkou Japonska, byly bílé.

Neprátele imperiální moci byli rovněž logicky potenciálními spojenci v boji za osvobození kolonií. Dokonce Japonsko, které, jak nám mohou potvrdit Korejci, Tchajwanci, Číňané a jiní, praktikovalo svůj vlastní nelitostný druh kolonialismu, mohlo s úspěchem apelovat na antikoloniální síly v jihovýchodní a jižní Asii jako zastávce nebiřících proti bílým. Antiimperiální a antišaršistický boj proto směřoval k opačným pólům. Stalinův pakt s Němci z roku 1939, který rozložil západní levice, tak dovolil indickým a vietnamským komunistům plně se soustředit na odboj proti Britům a Francouzům, zatímco útok Německa na SSSR je jako dobré komunisty donutil dát přednost porážce Osi, a tím prozatím odsunout osvobození své vlasti. Bylo to nejen nepopulární, ale i strategicky nesmyslné v době, kdy byly západní mocnosti nejzranitelnější. A místní levičáci, kteří se necítili být svázáni železnými obručemi Kominterny, využívali příležitosti. Indický národní kongres vyhlásil v roce 1942 kampaň „Quit India“ („Opusťte Indii“), zatímco bengálský radikál Subháščandra Bose postavil pro Japonce z indických válečných zajatců, získaných během prvních bleskových

výpadů, Indickou osvobozenou armádu. Antikoloniální bojovníci Indonésie a Barmy viděli věci ve stejném světle. *Reductio ad absurdum* této antikoloniální logiky byl pokus okrajové extremistické židovské skupiny v Palestině vyjednávat s Němci (přes Damašek, tehdy ovládaný výchystickou Francií) o pomoc při osvobození Palestiny od Britů, což pokládali za vrcholnou prioritu sionismu. Jeden člen skupiny pověřené touto misí se posléze stal izraelským ministerským předsedou – Jicchak Šamir. Takové postoje evidentně nepředpokládaly žádné ideologické sympatie pro fašismus, ačkoliv nacistický antisemitismus mohl mít vliv na palestinské Arabů, svářící se s židovskými osadníky, a některé skupiny v jižní Asii se mohly poznat v nadřazených Árijcích nacistické mytologie. To však byly zvláštní případy.

Své vysvětlení však vyžaduje skutečnost, proč nakonec antiimperialismus a koloniální osvobozená hnutí tihla převážně k levici, a tak se ocitla, alespoň na konci války, na stejné lodi s globálně mobilizačním antifášismem. Za hlavní důvod považují fakt, že západní levice byla kolébkou antiimperialistické teorie a politiky a že podpora koloniálního osvobozeného hnutí přišla převážně ze strany mezinárodní levice a zvláště (od bolševického Kongresu východních národů v Baku v roce 1920) ze strany Kominterny a SSSR. Navíc aktivisté a budoucí vůdci boje za nezávislost, kteří patřili převážně k západně vzdělaným elitám svých zemí, se po návratu do svých metropolí cítili lépe v nerasistickém a antikoloniálním milieu místních liberálů a demokratů, socialistů a komunistů než kdekoli jinde. Téměř všichni tyto aktivisté byli modernizátoři, jimž nostalgické středověké mýty, nacistická ideologie a rasistická výlučnost těchto teorií pouze připomínaly „občinnové“ a „kmenové“ tendence, jež byly příznaky zaostalosti jejich států vykořisťovaných imperialismem.

Zkrátka aliance s Osou na základě principu „nepřátelé mého nepřítele jsou mámi přáteli“ mohly být pouze taktické povahy. Dokonce i v jihovýchodní Asii, kde byla japonská vláda méně represivní než ta koloniální a byla vykonávaná ne-bílými proti bílým, nemohla tato aliance trvat dlouho, protože Japonsko nemělo, vedle svého všudypřítomného rasismu, žádný zájem na osvobození kolonií jako takovém. (Ve skutečnosti byla krátkodobá, protože Japonsko bylo brzy poraženo.) Fašismus nebo nacionalismus Osy neměly zvláštní přitažlivost. Na druhé straně lidé jako Néhrú, který se na rozdíl od komunistů neváhal angažovat v povstání „Quit India“ v roce 1942, krizovém roce

britské říše, nikdy nepřestal věřit, že svobodná Indie vybuduje socialistickou společnost a SSSR bude v tomto úsilí spojencem, nebo snad, se všemi limity, příkladem.

Skutečnost, že vůdci a mluvčí za koloniální osvobození byli tak často menšinami netypickými pro obyvatelstvo, které se rozhodli emancipovat, čimla jejich sblížení s antifášistickým hnutím snažší, protože většina koloniálních populací byla mobilizována, nebo byla alespoň mobilizovatelná pocity a ideami, na které mohl mít fašismus, vyjma svého rasismu, jistý vliv – tradicionalismus, náboženská a etnická exkluzivita a podezíravost vůči modernímu světu. Tyto sentimenty nebyly ještě mobilizovány v dostatečné míře, nebo pokud byly, nestaly se ještě politicky dominantními. Mezi léty 1918–1945 došlo v muslimském světě k silné mobilizaci mas islámem. Muslimské bratrstvo Hasana al-Baná (1928), fundamentalistické hnutí silně nepřátelské k liberalismu a komunismu, se stalo hlavním představitelem egyptské masové nespokojenosti ve 40. letech a jeho potenciální náklonnost k mocnostem Osy byla více než taktická, zejména vzhledem k jeho nepřátelství k sionismu. Hnutí a politikové, kteří se skutečně v islámských zemích dostali až na vrchol, někdy nenesi na ramenou fundamentalistických mas, byli sekulární a modernističtí. Egyptští plukovníci, kteří provedli revoluci v roce 1952, byli emancipovanými intelektuály, kteří byli v kontaktu s malými skupinkami egyptských komunistů, jejichž vedení bylo shodou okolností z velké části židovské (PERRALUT, 1987). Na indickém subkontinentu byl Pákistán, dítě 30. a 40. let, správně popsán jako „program sekularizovaných elit, které byly donuceny teritoriálním rozdělením muslimského obyvatelstva a soupeřením s hindskou většinou nazvat svou politickou společnost spíše islámskou než národně separatistickou“ (LAPIDUS, 1988, s. 738). V Sýrii bylo hnutí vedeno stranou Baas založenou ve 40. letech učitelé vzdělanými v Paříži, kteří se vším svým arabským mysticismem byli ideologicky antiimperialističtí a socialističtí. Syrská ústava neobsahuje žádnou zmínku o islámu. Irácká politika byla až do války v zářivě v roce 1991 určována různými kombinacemi nacionalistických důstojníků, komunistů a baasistů, kteří byli všichni oddáni myšlence arabské jednoty a socialismu (alespoň teoreticky), nikoliv však zákonu silně ovlivněnému koránem. Jak z místních důvodů, tak proto, že alžírské revoluční hnutí mělo širokou masovou základnu (přinejmenším mezi rozsáhlou dělnickou emigrací do Francie), byl v alžírské re-

voluci islámský element silně přítomen. Avšak revolucionáři se přibližně shodli (1956) na tom, že „jejich boj je bojem za zničení anarchického kolonialismu, ale ne válkou pro víru“ (LAPIDUS, 1988, s. 693), a navrhli založit socialistickou a demokratickou republiku, která se stala podle ústavy republikou jedné socialistické strany. Období antifasismu je opravdu jediným, ve kterém skutečné komunistické strany získaly významnou podporu a vliv v islámském světě, zejména v Sýrii, Iráku a Íránu. Teprve mnohem později byly světové a modernistické hlasy politického vedení utlumeny a umlčeny masovou politickou fundamentalistického probuzení.

Navzdory konfliktu jejich zájmů, který se měl po válce znovu objevit, se antifasismus rozvinutých západních zemí a antiimperialismus jejich kolonií po válce ocitly na stejné lodi plující k tomu, co oba označily jako poválečnou budoucnost sociální transformace. SSSR a místní komunismus pomohly překlenout propast, protože pro jeden svět znamenaly antiimperialismus, pro druhý naprostou oddanost vítězství. Avšak na rozdíl od evropských bojišť, ta neevropská nepřinesla komunistům rozhodující politické triumfy, s výjimkou zvláštních případů, kde (jako v Evropě) antifasismus a národní či sociální osvobození navzájem souvisely – v Číně, Koreji, kde byli kolonialisty Japonci, a v Indočíně (Vietnam, Kambodža, Laos), kde bezprostředním nepřitelem svobody zůstali Francouzi, jejichž místní správa se podříдила Japoncům, když ovládli jihovýchodní Asii. To byly země, kde byl komunismus předurčen v poválečné éře k triumfu – pod Mao Ce-tungem, Kim Ir-senem a Ho Či Minem. Jinde vůdci států, které měly být dekolonizovány, vyšli z hnutí, která stála v obecné rovině na levici, ale byla méně postužena v letech 1941–1945 potřebou dát porážce Osy přednost před vším ostatním. Dokonce i tito noví vůdci se nemohli nedívat na světovou situaci po porážce Osy optimisticky. Dvě supervelmoci nebyli žádnými spojenci starého kolonialismu, alespoň na papíře ne. Známá antikolonialistická strana se dostala k moci v srdci vůbec největší říše. Síla a legitimita starého kolonialismu byly výrazně podkopány. Naděje na svobodu vypadaly lépe než kdykoliv předtím. To se ukázalo být skutečností, nikoliv však bez divokých obranných akcí starých říší.

VIII

Porážky Osy, přesněji Německa a Japonska, málokdo litoval, kromě Německa a Japonska samotných, jejichž obyvatelé bojovali s tvrdohlavou loajalitou a účtyhodnou účinností do posledního dne. Nakonec fašismus nezmobilizoval mimo své centrální země nic, kromě roztroušených ideologických menšin radikální pravice, z nichž většina by zůstala na politickém okraji svých zemí, kromě několika nacionalistických skupin, které očekávaly, že dosáhnou svých cílů spojenectvím s Německem, a spousty různého náplavu války a dobývání, který byl naverbován do divokých pomocných sborů nacistické okupace. Japonci nezmobilizovali nikoho, kromě dočasné sympatie ke žluté kůži oproti té bílé. Hlavní výzva evropského fašismu, který zajišťoval ochranu před hnutím dělnické třídy, socialismu, komunismu a před bezbožným, d'ábelským centrem v Moskvě, které všechny inspirovalo, mu získala masivní podporu mezi konzervativními bohatci, ačkoliv podpora velkého byznysu byla vždy spíše pragmatická než principiální. Nebyla to výzva, která by přežila porážku a neúspěch. V každém případě čistý zisk dvanácti let národního socialismu byl ten, že velké části Evropy ležely u nohou bolševikům.

Fasismus se tak rozplynul jako hrst hlíny hozená do řeky a kromě Itálie, v jejíž politice je mírně neofasistické hnutí (Movimento Sociale Italiano) uctívající Mussoliniho stále přítomné, zcela zmizel. Nebylo tomu tak pouze proto, že z politiky byli vyloučeni bývalí prominenti fašistických režimů, ačkoliv rozhodně nebyli propuštěni ze státních služeb a veřejného života, a ještě méně z ekonomického života. Nebylo tomu jen z důvodu traumatu poražených Němců (a v jiném smyslu loajálních Japonců), jejichž svět se zhroutil ve fyzickém a morálním chaosu roku 1945 a pro něž byla jejich stará přesvědčení ve skutečnosti kontraproduktivní. Stála v cestě jejich přízpůsobení se novému, zatím vnutily své instituce a způsoby – které položily koleje, po nichž musely jejich vlaky od této chvíle nevyhnutelně jezdit. Národní socialismus neměl poválečnému Německu co nabídnout, vyjma vzpomínka, zejména v Rakousku (které se tancem mezinárodní diplomacie ocitlo klasifikováno spíše mezi nevinnými než mezi vinnými), se poválečná veřejnost brzy vrátila přesně k tomu, čím byla před zrušením de-

mokracie v roce 1933, kromě jistého posunu doleva (FLORA, 1983, s. 99). Fašismus zmizel se světovou krizí, která jej vyvolala. Nikdy, ani v teorii, nebyl univerzálním programem nebo politickým projektem.

Na druhé straně antifašismus, i když nestrojnorodý a nestálý, dokázal sjednotit mimořádnou plejádu sil. Navíc tato jednota nebyla negativní, ale pozitivní a v jistých ohledech trvalá. Ideologicky byla založena na sdílených hodnotách osvícenství a věku revolucí – na ideji pokroku pomocí rozumu, vědy, vzdělání a vlády lidu bez rozdílu původu ve společnostech hledících spíše k budoucnosti než k minulosti. Některé z těchto společných rysů existovaly pouze na papíře, ačkoliv není zcela bez významu, že politické entity tak vzdálené západní demokracii a vůbec jakékoliv demokracii, jako byla Mengistova Etiopie, Somálsko před pádem Siada Barreho, Kim Ir-senova severní Korea, Alžírsko a komunistické východní Německo, se rozhodly dát si oficiální název demokratická nebo lidová nebo lidově demokratická republika. Jde o nálepku, kterou by meziválečné fašistické, autoritářské, a dokonale i tradiční konzervativní režimy s pohrdáním odmítly.

V jistých ohledech nebyly společné cíle tak vzdálené společné realitě. Západní konstituční kapitalismus, komunistické systémy a třetí svět byly ve stejné míře oddány ideji rovných práv všech ras a obou pohlaví.¹² Všechno to byly sekulární státy. Ještě významnější bylo, že po roce 1945 tyto státy úmyslně a aktivně odmítly nadřazenost trhu a věřily v aktivní řízení a plánování ekonomiky státem. Není snadné připomínat ve věku neoliberalní ekonomické teologie, že mezi počátkem 40. let a 70. léty se nejprestižnější a dříve vlivní zastánci naprosté tržní svobody, např. Friedrich von Hayek, cítili být hlasy volajícími na poušti, marně varující nedbalý západní kapitalismus, že kráčí po „cestě do otroctví“ (HAYEK, 1944). Ve skutečnosti krácel vstříc éře ekonomických zátraků. Kapitalistické vlády byly přesvědčeny, že pouze ekonomický intervencionismus může zabránit návratu ekonomických katastrof mezi válkami a pomůže vyhnout se politickému nebezpečí lidu radikalizovaného až do té míry, že si vybere komunisty, jako si už jednou vybral Hitlera. Třetí svět věřil tomu, že pouze státní sektor může pozvednout jejich ekonomiky ze zaostalosti a závislosti.

V dekolonizovaném světě, který následoval příkladu SSSR, měl jako

¹² Všichni zapomněli zejména na roli hranou ženami ve válce, odboji a osvo-
bození.

cesta vpřed sloužit socialismus. Sovětský svaz a jeho nově rozšířená rodina nevěřily ničemu jinému než centrálnímu plánování. A všechny tři světové regiony vstupovaly do poválečného světa s přesvědčením, že vítězství nad Osou, dosažené politickou mobilizací a revoluční politikou stejně jako krví a železem, otevřelo novou éru sociální transformace.

V jistém smyslu měly pravdu. Nikdy předtím nebyla tvář světa a lidského života tak dramaticky transformována jako v době, která začala pod houbovitými mraky nad Hirošimou a Nagasaki. Ale jako vždy, historie nebrala příliš v úvahu lidské záměry, dokonce ani záměry národních vůdců. Skutečná sociální transformace nebyla ani zamýšlená, ani plánovaná. A v každém případě první skutečnosti, se kterou se musely vyrovnat, byl téměř okamžitý rozpad anti-fašistické aliance. Jakmile nebylo fašismu, proti kterému by bylo nutné se spojit, kapitalismus a komunismus byly opět připravené navzájem si čelit jako nepřítel na život a na smrt.

6. UMĚNÍ 1914–1945

Surrealistická Paříž je také malým „vesměrem“ . [...] V tom věším, v kosmu, je to úplně stejné. Jsou tam také křížovatky, kde to ducharsky blíká dopravou, a nepochopitelné analogie a spojení mezi událostmi jsou řádem dne. To je svět, ze kterého podává zprávu lyrická poezie surrealismu.

WALTER BENJAMIN, 1979, s. 231

Nezdá se, že by nová architektura dělala v USA velké pokroky. [...] Zastánci nového stylu jsou naplnění vášněmi a někteří z nich se chovají stejně přísně kazatelsky jako ti, co věří v jednotnou daň (...) ale kromě průmyslového designu to nevyplývá, že by získali mnoho konvertitů.

H. L. MENCCKEN, 1959

I

Proč nadání módní návrháři, notoricky neanalytický druh, někdy dokáží předvídat povahu věcí lépe než profesionální prognostikové, je jednou z nezáhadnějších otázek historie a pro historika kultury jednou z nezáhadnějších. Tato skutečnost má bezpochyby zásadní vý-